

บทที่ 1

ภูมิหลังและการเข้าสู่ราชการของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบวรราชมหามงกุฎ (พ.ศ. 2362 – พ.ศ. 2429)

ชาติภูมิกำเนิดและการศึกษา

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชมหามงกุฎ เป็นพระโอรสองค์ที่ 65 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และที่ 2 ในเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี¹ พระองค์ประสูติ วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2362 มีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าชายกลาง ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดีทรงมอบเจ้าฟ้าชายกลางให้เป็นศิษย์ของสุนทรภู่² เมื่อสุนทรภู่จะจากวัดราชบูรณะ ท่านได้แต่งเพลงยาว ทูลลาและอวยโอวาทให้ทรงมีความเพียรในการศึกษาไสยศาสตร์สงคราม โบราณราชประเพณี อันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพระโอรสพระมหากษัตริย์ ในขณะเดียวกันสุนทรภู่อยังสอดแทรกคติสอนใจ ในการวางพระองค์กับชนทุกระดับให้รู้เล่ห์เหลี่ยมของมนุษย์ ตลอดจนการอ่าน การเขียนหนังสือ การประพันธ์ จริยธรรม รวมทั้งการคบค้าสมาคม ฯลฯ³

¹เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ทรงเป็นราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารคาทองสุก พระราชธิดาพระเจ้าอินทวงศ์ แห่งนครเวียงจันทน์

²วัคชรมงกุฎศิครวาราม พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองสมณศักดิ์ พระราชทานินทราจารย์ (เจิม จนนโศก) (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), หน้า 2.

³นายฉันท ขาวโละ, ประชุมนิราศสุนทรภู่ (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2499), หน้า 132.

เมื่อทรงพระเจริญวัย ทรงศึกษาวิชาคหกรรมศาสตร์จากกรมหลวงเทพพลภักดิ์¹ พระหมอเฒ่า² ซึ่งเป็นเสด็จอาเมื่อทรงศึกษาในวิชาดังกล่าวอย่างแตกฉานแล้ว ต่อมาได้ทรงรับราชการเป็นพระหมอเฒ่าสืบแทน เมื่อปี พ.ศ. 2399 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ทรงศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ จากสมเด็จพระยาเดชาดิศร³ และวิชาดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย จะเห็นได้ว่า การศึกษาที่พระองค์ได้รับ เป็นการศึกษาแบบดั้งเดิมที่ศึกษากันมาตามประเพณีนิยม และตามฐานะของเจ้านายแต่ละพระองค์ จึงอาจกล่าวได้ว่า ชาติภูมิกำเนิดและการศึกษาของพระองค์มีส่วนช่วยให้พระองค์เข้ากับคนทุกระดับได้ดี

ก. ก้านการประพันธ์ จากการศึกษาที่ทรงได้รับจากสมเด็จพระยาเดชาดิศร และสุนทรภู่ ทำให้ทรงได้รับการถ่ายทอดความสนใจในค่านิยมที่ประกอบกับการที่ทรงมีเชื้อสายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดาซึ่งเป็นกวีสำคัญพระองค์หนึ่ง จึงน่าจะทำให้ทรงมีความสนพระทัยและมีพระปรีชาสามารถในด้านนี้ ดังจะเห็นได้จากบทพระนิพนธ์ร้อยกรองของพระองค์เอง ซึ่งเท่าที่ปรากฏหลักฐานมี 6 เรื่อง ที่สำคัญได้แก่ บทมโหรี ทรงเปรียบเทียบความไพเราะของเพลงกับธรรมชาติยามค่ำคืน สายลมและความงามของหญิงสาว โดยเฉพาะเพลงลีลากระทุ้ม ทรงบรรยายความ

¹กรมหลวงเทพพลภักดิ์ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 1 พระองค์เจ้าชายอภัยทัต กรมหลวงเทพพลภักดิ์

²พจนานุกรมไทย (พระนคร: เอกศิลป์การพิมพ์, 2514), หน้า 1432 ให้ความหมายของ "พระหมอเฒ่า" ว่า ผู้มีความรู้ทางช่าง

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 2 พระองค์เจ้าชายมิ่ง ทรงเป็นต้นราชสกุลเดชาดิวงษ์

ไพบเราะของเพลงนี้ว่า

กิ่งเสี้ยม้องพ้องเพราะเสนาะล้ำ
เหมือนน้ำอมฤตสดไม้อาสาสาย¹

ตัวอย่างบทมโหรีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความรู้ในเรื่องดนตรี และความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อร้องกับทำนองเพลงเป็นอย่างดี จึงทรงแต่งพรพจนานะเนื้อเพลงต่าง ๆ ได้อย่างไพเราะ ซึ่งแสดงถึงความเป็นกวีของพระองค์

นอกจากบทมโหรีดังกล่าวแล้ว ยังทรงนิพนธ์โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4² อันที่จริงแล้วพระราชนิพนธ์ดังกล่าวน่าจะทรงแต่งขึ้นหลัง พ.ศ. 2415 ซึ่งเป็นปีที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสสิงคโปร์ ชาว กังปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์บทหนึ่งว่า

พระเสด็จประพาสก้าว
ประทับสิงคโปร์บูร
ปัตเวียกับจะมา
เมืองแขกใหญ่หน่อยบ้าง

แดนชวา
ใหม่สร้าง
วังเกาะ อีเกอ
กลับเข้าคืนกรุง³

นอกจากนี้โคลงบทที่ 2 หน้า 5 ยังกล่าวถึงช้างเผือกชื่อพระเศวตวรารวมซึ่งในหนังสือ "สารคดี" ได้กล่าวถึงเรื่องช้างเผือกพระเศวตวรารวมว่าเป็นช้างเผือก

¹ตำนานมโหรีบทที่ 3 อ้างถึงใน ณัฐฉิ สุธิสสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาฉัตร กรมพระยาบวรราชปักษ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 222.

²คำนำกรมศิลปากร อ้างถึงใน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาฉัตรกรมพระยาบวรราชปักษ์, โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงนางเยาว์ ชรรมาชิกธนาธิบตี วัดเทพศิรินทราวาส (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีธรรมสาร, 2499), หน้า 1.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

เอกพิเศษของรัชกาลที่ 5¹ คั้งนั้นโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสจึงน่าจะทรงแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างแน่นอน ซึ่งเนื้อความกล่าวพรรณนาถึงพระราชพิธีสิบสองเดือน โดยเริ่มตั้งแต่เดือนห้า เป็นต้นไป รวมทั้งพิธีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติกันเป็นประจำ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง ฯลฯ จึงอาจกล่าวได้ว่า โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสนี้ ได้สะท้อนให้เห็นพระประสงค์ที่จะให้เป็นหลักฐานเกี่ยวกับพิธีต่าง ๆ ตลอดจนสภาพบ้านเมือง เศรษฐกิจ และประชาชน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มากกว่าที่จะเน้นถึงความไพเราะในทางวรรณคดี ดังเช่น

ประชาชนบางผู้คิด	ค้าขาย
บางคิดก็ยกตกกาย	รับจ้าง
บางคนคิดชวนชวายเป็น	การล่อง พันน้ำ
บางก็คิดตั้งห้าง	รับเช่าคอมไฟ ²

และในบางตอนยังสอดแทรกอารมณ์ขัน ดังเช่น ในเรื่องการสวดพุทธมนต์ขอฝนซึ่งมีการสวดเปลี่ยนทั้งวันคืน รวมทั้งมีการเลี้ยงข้าวทุกมือ พระองค์ยังมีมุขตลกแทรกเข้ามาว่า

ตกมากบ่าเหน็ดให้	องค์สลึง
ตกเล็กนอยดอยถึง	กึ่งเฟื้อง
ตกอุยงใหญ่โตคำลึง	เลิศย้ง
ตกพ้อ พอกระเดื่อง	ไม่เสราเสียใจ ³

¹ หม่อมเจ้าหญิง พูนพิศมัย คิสกุล, "สารคดี" อ้างถึงใน พันตรีสุจิตร์ คุลยานนท์, ข้างเผือก (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2519), หน้า 42.

² สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธราชูปถัมภ์, โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิชย์, 2509), หน้า 10.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่สนพระทัยสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนมิใช่น้อย เพราะจากนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงบรรยายถึงสามัญชนในสมัยนั้นไว้มาก อีกทั้งยังทรงทันสมัยในการใช้ถ้อยคำภาษาอังกฤษตามสมัยนิยมในมหรย่อกรอง ตัวอย่างเช่น คำว่า บิกนิก แกลแบริต และเชรี ฯลฯ¹ ทั้ง ๆ ที่มิได้มีหลักฐานปรากฏว่าทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากพระอาจารย์ท่านใด จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงฝึกฝนพระทัยหาความรู้เพิ่มเติม เพราะในสมัยรัชกาลที่ 4 บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ต่างก็หันมานิยมภาษาอังกฤษตามพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นพระองค์ซึ่งทรงมีพระชนมายุแล้ว แต่ก็ยังพยายามปรับปรุงพระองค์ให้ทันสมัยทันต่อเหตุการณ์เสมอ

นอกจากนี้ยังมีโคลงสุภาษิต อันเป็นพระนิพนธ์ที่ทรงสอดแทรกพระคำริของพระองค์เองเกี่ยวกับ ความคิด จิตใจของมนุษย์ ที่มีทั้ง โลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์เกิดความทุกข์ ทรงมองเห็นว่าความซื่อสัตย์สุจริตอาจช่วยให้มนุษย์พ้นภัยพิบัติทั้งปวง แต่ก็ทรงยอมรับว่าคนที่มีความซื่อสัตย์ ก็อาจแพคนโกงได้² ถึงแม้จะทรงอยู่ในฐานะพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความเป็นอยู่ดีกว่าสามัญชน แต่ก็มีโลกทัศน์ที่กว้าง เพราะจากประสบการณ์ในพระชนม์ชีพ อันเป็นช่วงที่ทรงนิพนธ์โคลงชิ้นนั้น ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงที่ขุนนางโดยเฉพาะตระกูลขุนนางเข้ามามีอำนาจและอิทธิพลในการปกครองประเทศเหนือพวกเจ้านาย³ ย่อมมีส่วนช่วยให้พระองค์มองเห็นเล่ห์เหลี่ยมวิถีชีวิตของคนทั่วไปได้ชัดเจนมากขึ้น จนทรงสามารถถ่ายทอดความรู้สึก "ทันคน" ของพระองค์ไว้ในบทกลอนซึ่งล้วนแต่เป็นความจริงที่ทุกคนยอมรับว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

² สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมธา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, โคลงสุภาษิตใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2455), หน้า 215 - 221.

³ ปิยนาด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2520), หน้า 268.

คนชื่อดีอัสตยสู
รักสตัยจำจนทน
คนคี่ที่มีผล
เหตุเพราะทั้งสตัยต้อง

ความจน
ซัคข์ของ
ประโยชน์มั่ง คั่งเฮย
ที่ได้โดยสบาย¹

พระนิพนธ์ที่กล่าวถึงอีกเรื่องหนึ่ง ได้แก่โคลงภาพราวมเกียรติ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการช่วยกันสลักไว้ในพระระเบียง วัดพระศรีรัตนศาสดารามในงานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ครบ 100 ปี เมื่อ พ.ศ. 2425 จึงปรากฏโคลงภาพราวมเกียรติ์ ซึ่งเป็นผลงานของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ไว้ในบทที่ 74, 75 และ 76 จากเรื่องดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในด้านการประพันธ์ของพระองค์อย่างแท้จริง เพราะทรงใช้ถ้อยคำรวบรัดแต่ได้ใจความ ส่วนวรรคที่ครัดในแต่ละบท ถ้อยคำที่ทรงใช้ในโคลงเมื่ออ่านแล้วทำให้เห็นภาพจนอย่างชัดเจน ดัง เช่นในบทที่ 74 ทรงใช้คำว่า

อุรุครคัมคฤหค

ครุชแก²

ซึ่งมีทั้งคำที่สัมผัสนอกและสัมผัสใน ซึ่งทรงเลือกมาเพื่อแสดงความรู้ลึกในแต่ละวรรค นอกจากจะช่วยให้เกิดความไพเราะในด้านการประพันธ์แล้ว ยังช่วยให้ผู้อ่านเกิดความสนใจติดตามต่อไป อย่างไรก็ตาม ขณะที่ทรงแต่ง โคลงดังกล่าวทรงมีพระชนมายุถึง 63 พรรษา ย่อมจะทรงมีประสบการณ์ในก้านนิพนธ์มากขึ้น จึงทรงสามารถประพันธ์โคลงภาพราวมเกียรติ์ได้ดี ประกอบกับการที่ทรงได้ผ่านการศึกษากับพระอาจารย์ที่มีความสามารถดังกล่าว จึงยิ่งทำให้ทรงมีความสามารถในด้านการประพันธ์มากยิ่งขึ้น

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, โคลงสุภาพิตใหม่,
หน้า 220.

²สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, "โคลงภาพราวมเกียรติ์"
อ้างถึงใน อนุรักษ์ สุนทรสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์,
หน้า 229.

ซึ่งยิ่งแสดงให้เห็นเด่นชัดเมื่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนให้ นิพนธ์โคลงภาพรามเกียรติ์ ถ้าบทพระนิพนธ์ไม่จริง ก็คงจะมีได้รับการยกย่องพระเกียรติ ให้จารึกผลงานลงในฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างแน่นอน

พระนิพนธ์ที่ควรกล่าวถึงอีกเรื่องหนึ่งได้แก่ โคลงนิราศถึงเพนียด ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงแต่งเมื่อใด แต่ในเนื้อเรื่องบางตอนทรงกล่าวถึงพระที่นั่งไอลยศวรยศ ทิพยอาสน์ ที่สร้างขึ้นใหม่ ดังปรากฏในโคลงบทที่ 63 ถึง 69¹ ดังนั้นโคลงนิราศถึงเพนียด น่าจะทรงประพันธ์ขึ้นหลังปี พ.ศ. 2421 ซึ่งเป็นปีที่ทรงสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติสำเร็จลง และเฉลิมฉลองในปีนั้น สำหรับเนื้อเรื่อง โคลงนิราศถึงเพนียดนี้ทรงบรรยายถึง สถานที่ต่าง ๆ จากท่าพระกรุงเทพฯ ไปจนถึงเพนียดกรุงเก่า ระหว่างการเดินทางทรง ชมธรรมชาติที่พบเห็นเปรียบเทียบกับนางในจินตนาการ และยังทรงพรรณนาถึงความงดงามของพระที่นั่งไอลยศวรยศทิพยอาสน์ รวมทั้งงานฉลองวัดนิเวศน์ธรรมประวัติด้วยซ้ำว่า อย่างไรก็ตามส่วนในโคลงนิราศถึงเพนียดนี้มีความแตกต่างจากบทนิพนธ์อื่น ๆ ของพระองค์เพราะทรงนิพนธ์โดยใช้สำนวนโลกไฉนทั้ง ๆ ที่ทรงมีพระชนมายุ 59 พรรษา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลักษณะความนิยมของคำประพันธ์ชนิดนิราศที่ผู้แต่งจะต้องพรรณนาถึง สิ่งที่ตนพบเห็นตลอดจนคร่ำครวญถึงนาง รวมทั้งการเล่นคำในบทประพันธ์ ดังปรากฏใน บทพระนิพนธ์ตอนหนึ่งที่ทรงเล่นคำว่า "เรียน"

ถึง เกาะเรียน

เกาะเรียนเรียนรักตั้ง
รักที่กลางแรกเรียน
รกรกร่างเรียน
เรียนรักเรียนรางชู

ความเพียร
แรก
ใจขาด เจียวแม่
เข็ดแล้วเบื่อเรียน²

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลากรมพระยาบวรราชปักษ์, โคลงนิราศถึงเพนียด พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพ นางประพิศภรณ์ (ยวง ใหญ่ธีระนันท์) (22 มีนาคม 2510) อ้างถึงใน ธีระวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลากรมพระยาบวรราชปักษ์, หน้า 224.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระนิพนธ์โคลงนิราศดังกล่าว มิได้มีลักษณะเด่นแตกต่างจากนิราศอื่น ๆ แต่อย่างใด

พระนิพนธ์สุดท้ายที่คนพบหลักฐานเพียงเล็กน้อยได้แก่ ลิลิตทศพร ซึ่งน่าจะทรงนิพนธ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5¹ แต่ปีที่ทรงแต่งนั้นในโคลงได้กล่าวไว้ว่าเป็นปี จุลศักราช 1218² ตรงกับ พ.ศ. 2399 อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการยากที่จะบ่งบอกถึงปีที่พระองค์ทรงแต่งลิลิตทศพร อย่างไรก็ตามในลิลิตทศพรได้บอกถึงสาเหตุที่ทรงนิพนธ์ขึ้นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้พระองค์ทรงนิพนธ์³ จึงสันนิษฐานได้ว่าพระองค์ทรงประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 มากกว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 อย่างแน่นอน สำหรับเนื้อเรื่องนั้นทรงบอกนามพระองค์เองในฐานะผู้แต่ง บอกสาเหตุที่ทรงนิพนธ์และทรงกล่าวชมความงดงามของกรุงเทพฯ เป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา มีพระพุทธรูปที่สำคัญคือ พระแก้วมรกต อีกทั้งทรงพรรณนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 5 ตลอดจนทรงกล่าวถึงเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนที่นางมณีนีชิตีขอพรพระอินทร์ 10 ประการ ก่อนจุติลงมาเกิดเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร พระนิพนธ์ดังกล่าวมิได้มีความไพเราะในค่านการประพันธ์มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับลิลิตตะเลงพ่าย หรือลิลิตยวนพ่าย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะไม่ค่อยทรงถนัดในการประพันธ์ประเภทลิลิต แต่ที่ทรงแต่งเพราะเป็นพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

¹ในลิลิตทศพร มีโคลงบทหนึ่งว่า

"สมเด็จพระจอม
สมเด็จพระนั่ง

เกล้าที่ หาเอย
แต่งถ้อยทูลถวาย"

²สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาลากรมพระยาบวรบริภัณฑ์, "ลิลิตทศพร", วชิรญาณ ตอนที่ 85 (ตุลาคม ร.ศ. 120), หน้า 895 - 922.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴เรื่องเดียวกัน.

เจ้าอยู่หัว หรืออาจเป็นเพราะทรงพระชนมายุมากแล้ว อีกทั้งเนื้อเรื่องในลิลิตทศพร เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระเวสสันดรซึ่งค่อนข้างยากต่อการประพันธ์ให้ผู้อ่านเกิดความสนใจ ติดตามอ่าน จึงทรงแต่งลิลิตไม่ได้ดีเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามก็พระนิพนธ์ที่ได้อ่านมาแล้วนั้น ย่อมแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในการนิพนธ์ว่า บางเรื่องอาจขาดความไพเราะใน รสวรรณคดีไปบ้างแต่ส่วนมากก็ทรงประพันธ์ได้ดีพอสมควร

นอกจากนี้พระองค์ทรงรอบรู้ในภาษาขอม พราหมี และโรมัน (ลาติน)¹ ซึ่งเป็นภาษาที่ยาก แต่เป็นภาษาที่จำเป็นสำหรับผู้จะศึกษา พระปริยัติธรรม พระบาลี ไสยศาสตร์ เวทย์มนต์คาถา และคชกรรมศาสตร์ ฯลฯ เนื่องจากศาสตร์เหล่านี้ บันทึกไว้เป็นภาษาขอมและพราหมี² ดังนั้นการศึกษาภาษาคงกล่าวย่อมเป็นความรู้พื้นฐาน ของพระองค์ในการศึกษาวิชาอื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ข. กถนคชกรรมศาสตร์ สำหรับการศึกษาที่ได้รับจากพระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมหลวงเทพพลศักดิ์ในคานคชกรรมศาสตร์ ปรากฏว่าพระองค์สนพระทัยในการศึกษา กำน้อย่างจริงจัง จนทรงมีพระปรีชาสามารถในการคลุกกะนาะช้าง วิธีรักษาช้าง การคล้องช้าง ตลอดจนตำราคชศาสตร์ทุกประการ จากความเชี่ยวชาญในคานคชกรรม ศาสตร์นี้เองที่ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคชบาลในปี พ.ศ. 2399³ หลังจากที่พระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมหลวงเทพพลศักดิ์ซึ่งเป็นพระอาจารย์ต้นตำรับศิลปศาสตร์ เรื่องช้างของพระองค์สิ้นชีพิตักษัย พระองค์ทรงได้รับตำแหน่งนี้สืบทอดต่อมา และได้รับ

¹ วัคชรบรมวงศ์ศรีสุวรรณาราม, หน้า 39.

² พันตรีสุจิตร์ ทูลยานนท์, ช้างเผือก, หน้า 7

³ ประวัติวัคชรบรมวงศ์ศรีสุวรรณาราม อดีตและปัจจุบัน (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2514), หน้า 13.

พระราชทานวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ด้วย¹ สำหรับกรมพระ
 ฑชบาลนี้เป็นกรมที่มีความสำคัญต่อกองทัพของพระมหากษัตริย์กรมหนึ่ง เพราะในสมัยนั้น
 ช้างและม้าเป็นพาหนะที่เหมาะสมกับภูมิประเทศของไทยในยามสงคราม ทั้งนี้การที่
 พระองค์ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยในการกำกับกรมพระฑชบาล ทั้ง ๆ ที่ทรง
 มีพระชนมายุเพียง 37 พรรษา นั้นย่อมเป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของ
 พระองค์ในศตวรรษที่ 19 อย่างแท้จริง

จากพระปรีชาสามารถและพระภารกิจที่พระองค์ทรงปฏิบัติจึงทรงได้รับความ
 ไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นหม่อมเฒ่า ผนึกวิชาคชกรรมศาสตร์ถวายแก่รัชกาลที่ 5 ทั้งนี้
 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงไว้ในประวัติเจ้าจอมมารคัทธิม ในรัชกาลที่ 5 ว่า

. . . เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้ทรงผนึกหัดแต่คำรกระบือกระบอง เพราะ
 วิชาไม่ถึงขนาดที่จะทรงศึกษาวิชาคชศาสตร์ จนเสวยราชย์แล้ว จึงใ้ทรง
 ศึกษาวิชานั้นต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นหม่อมเฒ่าอาจ
 ครอบไ้ทรงรมลิตหี ใ้คตามคำร . . .²

จากการเป็นพระอาจารย์สอนวิชาคชกรรมศาสตร์ จึงทรงใกล้ชิดสนิทสนม
 กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งแต่พระองค์ดำรงพระยศเป็น สมเด็จ
 เจ้าฟ้ากรมขุนพิริยดิศประชาเนถ โดยโปรดใ้พระองค์เสด็จไปร่วมสนทนาด้วยเสมอ เพราะ
 ทรงชอบพระอักษรยศอันสุขุม³ นำพระทัยเยือกเย็น ไม่ทรงถือพระองค์ ทรงคบค้าสมาคม

¹ วังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ ตั้งอยู่ตรงข้ามประตู
 วิเศษไชยศรี ปัจจุบันคือ วังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากรปัจจุบัน

² สำนักงานสลากกินแบ่ง, พระบรมราชจักรีวงศ์ (พระนคร: เสาวภาค,
 2520), หน้า 183.

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 (พระนคร:
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 55.

กับคนทุกชั้นประกอบกับทรงเป็นพระญาติผู้ใหญ่ซึ่งยังไม่ทรงพระชราในสมัยนั้น¹ อีกทั้งทรงรอบรู้ในโบราณราชประเพณีจึงจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงกำกับกรมวังมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4 (ทั้งจะกล่าวในตอนต่อไป) จึงทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงกำกับกรมพระศขบาล ต่อมาจนกระทั่งพระองค์สิ้นพระชนม์ตลอดพระชนม์ชีพที่ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระศขบาล รัชการที่ 5 ทรงมีพระอักษรมาดวายนเสมอเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับข้างเผือกซึ่งถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์และมีการถูกวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นพระญาติใกล้ชิดและทรงสนิทสนมมากพระองค์หนึ่ง เพราะในพระราชหัตถเลขาของฉบับทรงรู้สึกลอยๆ ไรก็มีพระอักษรมาดวายนเช่นนั้น ดังในกรณีที่มีผู้กล่าวว่า "ราษฎรพากันพูดว่าโลว่า ถ้าข้างเผือกมาครั้งไรก็พาเอาโรคลงรากเข้ามาด้วยทุกครั้ง . . . คำที่ว่าคังนี้ไม่เพราะหุเลยคุณาโกธ"²

จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งกรมพระศขบาลและตำแหน่งพระหมอเข่ายอมเป็นสิ่งพิสูจนถึงความสำเร็จของพระองค์ ในการใช้ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและประเทศชาติ อีกทั้งยังทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

ค. กานโหราศาสตร์และการศาสตร์ เจ้าฟ้ากุลทลพิพยวดียังทรงฝากฝังพระองค์ให้เป็นศิษย์ของเจ้าฟ้ามงกุฎ ในขณะที่ทรงผนวชอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าฟ้าชายกลางทรงเป็นศิษย์ที่โปรดปรานและได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยมาก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงพระองค์ไว้ในหนังสือเรื่องประเพณีทำบุญวันเกิดตอนหนึ่งว่า

¹ เรื่องเดียวกัน.

² หจข., ร.5 ม.1.2/12, พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยามาราบปรบักษ์ จ.ศ. 1247 (พ.ศ. 2428)

" . . . สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ¹ ได้รับสั่งแก่ข้าพเจ้า² เองว่าพระราชดำริในเรื่อง การพระราชกุศลเหล่านี้ ท่านเป็นผู้รับพระบรมราชโองการมาสั่งหมาย บางทีใช้พระทัย ตลอด บางทีก็ไม่เข้าพระทัยตลอด . . . " ³

การเป็นศิษย์ที่ทรงโปรดปรานของเจ้าฟ้ามงกุฎ ย่อมเป็นโอกาสที่จะได้ทรง ศึกษาถึงระเบียบแบบแผนประเพณี และพระราชพิธีต่าง ๆ รวมทั้งระเบียบภายในพระราช สำนักเป็นอย่างดี ตลอดจนได้รับการถ่ายทอดวิชาโหราศาสตร์และดาราศาสตร์จากเจ้าฟ้า มงกุฎด้วย ผลปรากฏว่าพระองค์ทรงศึกษาวิชาดังกล่าวอย่างแตกฉาน สมดังพระนิพนธ์ โคลงเฉลิมพระเกียรติที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรง ยกย่องว่า พระองค์ทรงเป็นผู้เดียวในสยามที่ทรงสืบทอดวิชาความรู้จากพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างครบถ้วน⁴ และพระปรีชาสามารถในค่านนี้ พระองค์ ได้ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม ราชโองการให้พระองค์ผูกดวงพระชันษาพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอเกือบทุกพระองค์ คัง เช่นพระประสูติกาลของเจ้าฟ้าหญิงกรรณาภรณ์เพชรรัตน์ ได้ทรงให้พระองค์เป็นผู้ผูก

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นมหาดลา กรมพระยา บำราบปรบัญ

² ข้าพเจ้า หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

³ ประเพณีทำบุญวันเกิด อ้างถึงใน อนุรักษ์ สุธงษิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้า มหาดลากรมพระยาบำราบปรบัญ, หน้า 182.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, "โคลงเฉลิม พระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหมื่นมหาดลากรมพระยาบำราบปรบัญ" วัดบรมวงศ์อัครวรวาราม, หน้า 38.

ดวงพระชะตา "คำวันนี้ เรา¹ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ² ทรงช่วยเรื่องพระลักขณาสมเด็จเจ้าลูกเธอประสูติใหม่"³

นอกจากนี้ไม่ว่างานพระราชพิธีต่างๆ หรืองานใดที่ต้องการฤกษ์ยาม รัชกาลที่ 5 มักจะทรงมีพระบรมราชโองการให้พระองค์คำนวณพระฤกษ์ถวายเสมอ ซึ่งบางครั้งกรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ ได้ทรงคำนวณพระฤกษ์ซึ่งรัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์จะจัดงานทำบุญราชสมบัติควบคู่ไปกับงานทำบุญถวายรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไม่แน่ว่าฤกษ์ดังกล่าวที่กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการทรงคำนวณนั้นถูกต้องแน่นอนหรือไม่ จึงทรงรับสั่งให้พระองค์ตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง⁴ จากความว่างพระราชหฤทัยที่ทรงได้รับจากรัชกาลที่ 5 ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของพระองค์ในค่านโหราศาสตร์อย่างแท้จริง

นอกจากพระองค์จะทรงรอบรู้ในวิชาโหราศาสตร์แล้ว ยังทรงสามารถคำนวณได้ว่าเกิดสุริยุปราคา และจันทรุปราคาขึ้นเมื่อใดซึ่งพระปรีชาสามารถดังกล่าวนี้ปรากฏให้ทราบในหมู่เจ้านายตลอดจนคนทั้งปวง โดยพระองค์ทรงคำนวณเหตุเกล้าฯ ถวายกำหนดแรกจับและเวลาออกของสุกรอุปราคา เมื่อ พ.ศ. 2417 ดังปรากฏอยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ตอนหนึ่งว่า

¹เรา หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

²สมเด็จกรมพระ หมายถึง เจ้าฟ้าชายกลาง ขณะดำรงตำแหน่งสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบวรราชปักษ์

³จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ประจำวันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 ปีชวด สัมฤทธิศก 1240 (พ.ศ. 2421)

⁴พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบวรราชปักษ์ เมื่อวันที่จันทร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 7 ปีมะแมเบญจศก ศักราช 1245 (พ.ศ. 2426)

โหราศาสตร์ตามธรรมเนียมนั้นไม่มีผู้ใดเลย . . . คิดได้ในเรื่องนี้ ถึงจะบอกว่า
มีก็คงเดียงว่าไม่มี ยกไว้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามงกุฎ
กรมพระยาบวรราชปักษ์ทานไคทรงเรียนตามตำราสมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไคทรงได้คิดในการเรื่องนี้ คำว่าบทกล่าวดวยกำหนดแรกจับเวลา 2 โมง
36 นาที . . .¹

อันที่จริงวิชาดาราศาสตร์ เป็นวิชาที่ชาวต่างประเทศสนใจ และเป็นความรู้
ทางค่านวิทยาศาสตร์ด้วย แต่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ไทยในขณะนั้นมีน้อยพระองค์ที่
จะทรงเชี่ยวชาญในค่านนี้ จึงนับว่าทรงเป็นผู้มีความรู้หลายแขนงวิชา และเป็นพระบรม
วงศานุวงศ์ที่ทันสมัยพระองค์หนึ่ง

พระปรีชาสามารถในค่านโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ดังกล่าวนี้ เป็นผลมา
จากการที่พระองค์ทรงพระอุทิศหาวิชาเรียนในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ จนทรงสามารถนำมา
ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อแผ่นดินและมีส่วนช่วยให้พระองค์ทรงเลื่อนเลื่อนในความเชี่ยวชาญ
ค่านนี้ ซึ่งวิชาโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ต่างก็ตองอาศัยวิชาคณิตศาสตร์เป็นพื้นฐาน
ในการคำนวณ ดังนั้นการที่พระองค์ทรงคำนวณสุริยคติได้ถูกต้องแม่นยำอมเป็นสิ่ง
ที่พิสูจน์ให้เห็นว่าพระองค์ทรงเก่งในค่านคณิตศาสตร์พอสมควร และทรงรู้จักนำวิธีการ
คำนวณมาใช้ในวิชาโหราศาสตร์และดาราศาสตร์ จนทรงประสบความสำเร็จในการ
สร้างชื่อเสียงให้กับตนเอง

ง. ความรู้ในค่านอื่น ๆ นอกจากวิชาความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาแล้ว
พระองค์ยังสนพระทัยหาความรู้เพิ่มเติมด้วยพระองค์เอง ซึ่งเป็นพระนิสัยส่วนตัวที่ทรง
กระตือรือร้นในการหาความรู้² ประกอบกับทรงมี "พรสวรรค์" ในค่านความจำเป็นพิเศษ

¹"สุริยคติ" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 หน้าเบอร์ 280 วันอาทิตย์
ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 1 ปีมะจอ อัฐศก 1236 (พ.ศ. 2417), หน้า 31.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 26 - 27.

จนกระทั่งได้รับการยกย่องจากพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั่วไปว่าทรงเป็น "พหูสูต"¹

จากคุณสมบัติทั้ง 2 ประการนี้เองที่ได้มีส่วนช่วยให้พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในค่านอื่น ๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะวิชาความรู้ที่ท่องอาศัยการท่องจำ อย่างวิชาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพงศาวดาร พระราชประวัติขัตติยวงศ์ทรงจำได้หมด² อีกทั้งยังสนพระทัยในวิชาภูมิศาสตร์ไทยและต่างประเทศ ทรงรอบรู้สภาพภูมิศาสตร์ของประเทศในเอเชีย ยุโรป ตลอดจนแอฟริกา³ จากทรงที่ทรงรอบรู้ในเรื่องรอบโลกนั้น เป็นพระนิสัยส่วนพระองค์ที่ทรงชอบศึกษาตลอดเวลา⁴ จนทรงมีความรู้กว้างขวาง และเป็น การเปิดหูเปิดตาพระองค์เองในค่านต่างประเทศ เพราะในขณะนั้นมีชาวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทยมากมายและยังเป็นรัชสมัยที่พระมหากษัตริย์เองก็สนพระทัยกับการต่างประเทศมิใช่น้อย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์เฉลียวฉลาดในการหาความรู้ส่วนพระองค์ได้อย่างเหมาะสม เพราะความรู้ที่พระองค์ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติราชการในเวลาต่อมา

เนื่องจากพระองค์ทรงไม่พระทัยในค่านการศึกษาอยู่ตลอดเวลาเมื่อมีวิทยาการสมัยใหม่เผยแพร่เข้ามา เช่น ค่านวิศวกรรมศาสตร์⁵ ก็ทรงศึกษาจนสามารถเป็นช่างในค่านเครื่องกลึง เครื่องกลั่น เครื่องไฟฟ้า และเครื่องจักรไอน้ำ ซึ่งความรู้ในเรื่องเครื่องจักรนี้ เป็นวิทยาการของชาวต่างประเทศที่พระองค์ทรงสนพระทัยศึกษา

¹ ประยูตธ สิริพิพันธ์, "เทิดพระเกียรติ," เจ้าฟ้า, หน้า 194.

² สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, "โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบวรรมประบัษ" วัดบรมวงศ์อัครวรากรม, หน้า 36.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

⁴ ประยูตธ สิริพิพันธ์, เจ้าฟ้า, หน้า 149.

⁵ วัดบรมวงศ์อัครวรากรม, หน้า 47.

ด้วยพระองค์เอง อีกทั้งเรื่องเคมีวิทยา¹ พระองค์ทรงทดลองผสมแร่ แปรธาตุตามแบบ ตะวันตกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงมีความเพียรในการที่จะศึกษาอย่างจริงจัง อันมีส่วนช่วยให้พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพได้อย่างทันสมัยเสมอ

สำหรับในค่านดนตรี ทรงมีความถนัดเป็นพิเศษ ซึ่งอาจเป็นพรสวรรค์ที่ทรง ได้รับจากพระราชบิดา จึงทรงเชี่ยวชาญในเครื่องดนตรีทุกชนิด ทรงมีวงปี่พาทย์วงใหญ่ กับมโหรีอีก 1 วง และยังมีทรงนิพนธ์เพลงต่าง ๆ ที่ใช้ร้องกับวงมโหรี ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น จากความสนพระทัยในเครื่องดนตรี โดยเฉพาะซอ 3 สาย ทรงฝึกคน ซอด้วยพระองค์เอง แม้แต่หย่องซอกี่ทรงแกะเอง ปรากฏว่าทรงแกะไค้ดงามยิ่ง ซอ 3 สายของพระองค์มีทั้ง หอนมุก หอนงา หอนถม ยิ่งกว่านั้นยังมีหอนาคอีกด้วย² ซึ่งน้อยคนที่จะจะสะสมไว้ เพราะมีน้ำหนักมาก เมื่อสีนาน ๆ เหนือที่มีมือออกทำให้สิ้น เรื่องที่โปรดซอสามสายนี้ เห็นจะทรงเจริญรอยตามพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ทรงโปรดซอ 3 สาย ดังกับทรงสร้างด้วยฝีพระหัตถ์ไว้ เช่น ซอที่ทรงพระราชทานชื่อว่า "สายฟ้าฟาด" จึงเป็นที่ปรากฏชัดว่า พระองค์ทรงเก่งในค่าน หัตถกรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะพระองค์อีกด้วย

อย่างไรก็ตามความรู้ที่พระองค์ทรงได้พระทัยศึกษานั้นไม่เพียงแต่เป็นวิทยาการ สมัยใหม่และศิลปกรรมแบบไทย แต่ยังสนพระทัยไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา ทรงรอบรู้ การใช้เวทมนต์สำหรับชุบอาบเพื่อความอยู่ยงคงกระพัน เครื่องรางของขลัง การร้าย เวทมนต์เมื่อเวลาคล่องช้าง การตัดไม้ข่มนามเข้าศึก³ ซึ่งศิลปศาสตร์เหล่านั้นวันก็จะ สูญหายไปตามกาลสมัย ปรากฏว่าวิชาไสยศาสตร์นี้พระองค์ทรงสามารถที่จะนำไปใช้ คล่องช้างเถื่อน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับผู้จับช้าง ที่จะต้องรู้จักเวทมนต์คาถา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4, 46 - 47 และ 50.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

เป็นอย่างดี ทั้งนี้วิชาไสยศาสตร์ได้มีส่วนช่วยเหลือต่อการกำกับกรมพระคชบาล และ
ตำแหน่งพระหมอเข่าของพระองค์เป็นอย่างมาก

นอกจากนี้พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาโดยทรงศึกษาด้วยพระองค์
เอง ตลอดจนนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการประกอบภารกิจโดยทรงรอบรู้ในการ
วางพระองค์กับชนทุกระดับ ทรงมีพระเมตตากรอุทกกับชนผู้น้อยเสมอ แม้ในพระชนม์ชีพ
ที่รับราชการ ทรงใช้ความซื่อสัตย์และความวิริยะ เป็นหลักในการทำงาน จน
ทรงพระเกียรติยศเลื่องลือในความซื่อสัตย์สุจริต ควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของ
พระมหากษัตริย์ ทั้งปรากฏอยู่ในคำประกาศการเลื่อนตำแหน่งของพระองค์ทุก ๆ
ครั้งว่า "ทรงพระปรีชาฉลาดในสรรพราชกิจจานุกิจและมีวิริยภาพความเพียร . . .
มีพระทัยเที่ยงธรรมซื่อสัตย์สุจริต . . ." ¹

จากความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ เมื่อทรงมี
พระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อสร้างวัดบรมวงศัศรวรราม
จังหวัดพระนครหรืออยุธยาซึ่งสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2418² และได้ถวายเป็นพระอาราม
หลวง ซึ่งวัดบรมวงศัศรวรรามได้กลายเป็นวัดประจำตระกูล มาลากุล เรื่อยมา
จนถึงปัจจุบันนี้

อีกประการหนึ่งงานอดิเรกที่ทรงโปรดปรานมากได้แก่ การสะสมของเก่า
โดยเฉพาะพวกถ้วยชาม เครื่องโต๊ะ เครื่องชา อาวุธยุทโธปกรณ์ ไม้ดอกไม้ประดับ
ซึ่งพระองค์ สนพระทัยบำรุงรักษาเป็นอย่างดี สำหรับสัตว์เลี้ยงทรงโปรดการเลี้ยงนก
เช่น นกคิริบูน นกพิราบ นกเขา ฯลฯ และยังทรงเชี่ยวชาญในการดูเพชร พลอย

¹ จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ พิมพ์ครั้งที่ 2, (พระนคร:
โสภณพิพรรฒธนากร, 2468), หน้า 167.

² สมาคมนักเรียนเก่าเตรียมอุดมศึกษา, เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (พระนคร: การพิมพ์เกื้อกูล, 2508), หน้า 18.

และแก้วพู่แก้ว ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน¹ แม้กระทั่งนาฬิกาที่เป็นรูปสัตว์แปลก ๆ ซึ่งเป็นสินค้ายุโรปที่ค่อนข้างจะทันสมัยในขณะนั้นก็ทรงโปรดสะสมไว้มากมาย² นอกจากนี้สิ่งที่พระองค์ทรงโปรดคือไผ่หาความรู้เป็นการส่วนพระองค์ได้แก่ การปรุงอาหาร ปรากฏว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญทั้งอาหาร ไทย จีน ยุโรป ซึ่งความรู้ในเรื่องอาหารคาวหวานนี้ ได้แสดงความเชี่ยวชาญให้ปรากฏในโคลง พระราชพิธีทวาทศมาส เช่นทรงบรรยายถึงการทำขนมเบื้องไทย ขนมเบื้องญวน หน้ากึ่งและหน้าไก่ ฯลฯ³ จึงอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ไม่เพียงแต่ไผ่พระทัยศึกษาสิ่งที่เป็นแบบไทย ๆ เท่านั้น แต่ยังสนพระทัยสภาพความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติอีกด้วย จึงทรงรอบรู้แม้กระทั่งอาหารของชาวต่างชาติได้ดี อันเป็นสิ่งที่ช่วยให้พระองค์ทรงปรับพระองค์เองให้อยู่ในสังคมและการดำรงชีวิตประจำวันได้ทุกยุคทุกสมัย ไม่เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรมความเป็นอยู่

การก้าวเข้าสู่วังราชการ

จากการที่เจ้าฟ้าชายกลางทรงมีพระชาติภูมิกำเนิดในฐานะชนชั้น "เจ้าฟ้า" ย่อมจะทรงมีโอกาสศึกษาในศิลปศาสตร์⁴ ด้านต่าง ๆ รวมทั้งโบราณราชประเพณี ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นประกอบกับทรงมีพระทัยฝักใฝ่ที่จะหาความรู้ด้วยพระองค์เอง เสมออีกทั้งยังทรงเป็นพระอนุชาต่างพระราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดรัชสมัยนี้ เจ้าฟ้าชายกลางทรงรับราชการมาด้วยดี จนกระทั่งถึงแผ่นดินพระบาท

¹ประวัติวัดบรมวงศ์อิศรวราราม, หน้า 48.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

³โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส, หน้า 118.

⁴ศิลปศาสตร์มี 18 อย่าง; 1. ยุทธศาสตร์ 2. รัฐศาสตร์ 3. นิติศาสตร์ 4. พาณิชยศาสตร์ 5. นิรุกติศาสตร์ 6. อักษรศาสตร์ 7. คณิตศาสตร์, 8. โสคติศาสตร์ 9. ภูมิศาสตร์ 10. โหราศาสตร์ 11. เวชศาสตร์ 12. สัตวศาสตร์ 13. เหตุศาสตร์ 14. โยลศาสตร์ 15. ศาสนศาสตร์ 16. มายาศาสตร์ 17. คัมภรพศาสตร์ 18. จันตศาสตร์

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยิ่งเป็นโอกาสให้พระองค์ก้าวขึ้นมาสู่ตำแหน่งทางราชการที่สูงขึ้น ทั้งนี้เพราะ เจ้าฟ้าชายกลาง เคยเป็นศิษย์และพระอนุชาที่ทรงโปรดมากที่สุด จึงจะเห็นได้จากการทรงพระราชทานนามแก่เจ้าฟ้าชายกลางว่า "มหามาลา" และยังทรงสถาปนาให้เป็น "สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมหมื่นบารามปรบัณ" ในปี พ.ศ. 2394 อีกทั้งคำประกาศดังกล่าวยังทรงใช้คำว่า ". . . เป็นบรมราชกนิษฐาอันวิเศษแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 2 พระองค์¹ ได้ทรงคุ้นเคยมาช้านาน และได้รับการสนองพระเดชพระคุณโดยซื่อสัตย์สุจริต . . ."²

จากประสบการณ์ในหน้าที่กรมวังในสมัยรัชกาลที่ 3 และจากความใกล้ชิดดังกล่าว ได้ส่งผลให้พระองค์มีโอกาส กำกับกรมวังอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระชนมายุได้ 32 พรรษา ซึ่งตำแหน่งกรมวังนั้นเป็นตำแหน่งที่สำคัญเปรียบเสมือน "พ่อบ้าน" ของครอบครัว ที่จะรับผิดชอบภาระหน้าที่ทุกอย่าง ยิ่งกว่านั้นกรมวังในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังไม่มีการแบ่งอำนาจหน้าที่ที่แน่นอน จึงจำเป็นต้องอาศัยผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย และต้องเป็นพระญาติสนิท เพราะตำแหน่งกรมวังดังกล่าวเปรียบเสมือนผู้ดูแลพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ นอกจากนี้ยังต้องเชี่ยวชาญ และมีความรอบรู้ในทุก ๆ ด้านอีกด้วย เช่น ทางพระราชพิธี เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำแหน่งกรมวังทั้ง 2 สมัยเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นพระปรีชาสามารถสำหรับตำแหน่งนี้ ดังนั้นเมื่อทรงมีพระชนมายุ 39 พรรษา จึงทรงได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งกรมพระแสงในซ้าย ใน พ.ศ. 2391³ ซึ่งกรมดังกล่าวประกอบด้วย หมู่แสงหอกควบ ภูษามาลา ขางสนะทอสาน ขางนาฬิกา ของพระมหากษัตริย์ ฯลฯ⁴ พระภารกิจดังกล่าวทรงปฏิบัติได้ดีตลอดมา ทั้งนี้เพราะ

¹ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² สำนักงานสลากกินแบ่ง, พระบรมราชจักรีวงศ์, หน้า 182.

³ ตำแหน่งนี้พระองค์ได้ปฏิบัติมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์

⁴ วัคกรมวงศ์อิศรวราราม, หน้า 33.

ทรงศึกษาเล่าเรียนในคานยพุทธกรรมตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงทรงเชี่ยวชาญในคานย
การใช้และรักษาอาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ ประกอบกับทรงสนพระทัยใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ
จึงทรงรอบรู้ในการช่างต่าง ๆ รวมทั้งช่างนาฬิกา ดังจะเห็นได้จากการสะสมนาฬิกา
และอาวุธแทบทุกชนิด จึงอาจกล่าวได้ว่า - วิชาความรู้ที่ทรงศึกษาได้มีส่วนช่วยให้พระองค์
ประกอบภารกิจด้วยความเรียบร้อย จนทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้กำกับ
กรมมหาดเล็ก เมื่อมีพระชนมายุได้ 37 พรรษา เนื่องจากกรมมหาดเล็กเป็นกรมที่ใหญ่และ
มีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศมาก เปรียบเสมือนผู้คุมกองทัพของพระมหากษัตริย์
ดังนั้นการที่พระองค์ดำรงตำแหน่งกรมมหาดเล็กย่อมต้องได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยจาก
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับพระองค์ทรงศึกษาวิชาตถกรรมศาสตร์
อย่างแตกฉานจนทรงมีพระปรีชาสามารถสืบทอดตำแหน่งพระหม่อมเฝ้าจากพระอาจารย์ด้วย
ปรากฏว่าพระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็ง ดังเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2406 ทรงเสด็จ
ไปเที่ยวค้นหาช่างด้วยพระองค์เองในแขวงเมืองนครนายกว่า

ในเดือน 2 นั้น คำว่า เมื่อเดือน 11 นั้นมีผู้ได้เห็นช่างเผือกลูกโหลง
กันอยู่ที่ทองทุ่ง แขวงเมืองนครนายก ครั้นจะให้ออกไปสืบก็เป็นผู้คนน้อย
บัดนี้ตกลงแล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ามหามาลาเสด็จขึ้นไปเอาช่างตอหม่อความฎกรมช่างโหลงไปเที่ยวคน
ดู . . .¹

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมหมื่นบำราบปรปักษ์ ทรงมีพระหัตถเลขา
ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงคล่องช่างเผือกเอก
จักษ์โสบริสุทธิ์ ขนทางขาวเจือเหลือง สีตัวขาวเจือชาก จะงอยปากกลางขมขึ้นไป
เหมือนปากนกแก้ว ทรงพระดำริว่า ช่างนั้นดีเสมอเหมือนพระเทพกฤษณะพระยาเสวก
ไอยรา พระเสวกคชลักษณ์ และนางพระยาช่างที่คล่องได้ใหม่นี้ ถ้าเทียบกับช่าง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 60.

ประสมสี่ ลางที่ผู้เฒ่ามากไป ลางที่เอาเหลืองเจือบ้างสีจึงไม่ตรงกัน แต่เป็นตระกูลเดียวกัน"¹

จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมหมื่นบวรวิชัยพร ทรงเชี่ยวชาญกระบวนการจับช้าง วิธีดูลักษณะช้างอย่างแท้จริง เพราะบางครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาเพื่อปรึกษาเกี่ยวกับลักษณะช้าง ดังปรากฏในใบบอกของเจ้าเมืองนครลำปางว่า คล้องช้างพลายได้เชือกหนึ่ง "มีงาช้างงาเดียว งานั้นสั้นพื้นไพรปากสีก 4 นิ้ว พวกลาวเห็นว่าช้างเนียม² อันช้างเนียมนี้จะมีจริงหรือ มีแต่ในตำรา . . . จะส่งให้ส่งมาตีถารอไว้"³

จากการที่พระองค์ได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งถึง 3 ตำแหน่งพร้อม ๆ กัน ย่อมเป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถในด้านต่าง ๆ จึงทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้บังคับบัญชากรมเหล่านั้น และเป็นโอกาสให้พระองค์รับสนองพระบรมราชโองการไกล่เกลี่ยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากขึ้น จนทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระเจ้าน้อยยาเธอ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

² ช้างเนียมมี 3 ประเภท

ก. เนียมเอก มีลักษณะกายสั้นพร้อมงายื่นออกมาเสมอปลายปากเหมือนจาวมะพร้าว ประมาณ 2 นิ้วเศษ มีกำลังมากนัก

ข. เนียมโท รูปสั้นพร้อมทั้งตัว งายอกพันปลายปากประมาณ 5 นิ้ว เหมือนรูปไซ

ค. เนียมตรี รูปสั้นทั้งตัว งายาวพันปลายปาก 5 นิ้ว รูปเหมือนปลีกล้วย

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 71.

เจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบวรราชบริพักษ์¹ เมื่อทรงมีพระชนมายุ 48 พรรษา โดยทรงให้
เหตุผลว่า

ด้วยทรงบังคับบัญชาสิ่ง และจัดจ้านการมามาก จะว่าเป็นกำไรมากกว่าต้นเรือน
หลวงก็ว่าได้ เพราะได้ทรงวางกลาวบังคับบัญชา กรมวัง และกรมภูษามาลา²
และคลังพิเศษ คลังข้างใน การหลายทาง ๆ มาก ยากอยู่จริง ๆ เห็นทุกสิ่ง
อยู่ด้วยกันและทรงพระปรีชาฉลาดในสรรพราชกิจงานทุก และมีความวิริยภาพความ
เพียรทำราชการสนองพระเดชพระคุณได้สำเร็จโดยพระราชประสงค์เป็นอันมาก
และมีพระทัยเที่ยงธรรม ซื่อสัตย์สุจริต มีพระกิริยา พระกาย พระวาจา
เรียบร้อย ควรเป็นที่ไว้วางพระทัยสมควรจะเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมผู้ใหญ่ได้³

ในคํานกรมสังฆการีธรรมการ⁴ พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในงานคํานนี้มาก
จึงจะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระราชกิจเกี่ยวกับพระราชกุศลจะมีพระบรมราชโองการทอสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา
กรมหมื่นบวรราชบริพักษ์เป็นส่วนใหญ่ ทั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือประเพณีทำบุญวันเกิดตอนหนึ่งว่า

¹ จดหมายเหตุ เรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร:
โสภณพิพรรฒธนากร, 2468), 167.

² กรมภูษามาลา เป็นกรมที่เกี่ยวกับเครื่องต้น อันพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทั่วไป
เช่น กรมแสงทอกคาบ กรมแสงปืนต้น

³ คำประกาศแต่งตั้ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ เป็น กรมขุน
บวรราชบริพักษ์ ณ วันศุกร์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 จุลศักราช 1229 (พ.ศ. 2410)

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2518), หน้า 148.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ได้รับสั่งแก่ข้าพเจ้า¹ เองว่า พระราชดำริ
ในเรื่องการพระราชกุศลเหล่านี้ ท่านเป็นผู้รับพระบรมราชโองการมาส่งหมาย
. . . ดังนั้นการพระราชกุศลที่ทรงมาแต่ยังทรงผนวชก็ดี การเฉลิมพระชนม
พรรษาที่ทำเมื่อใดเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติแล้วก็ดี จะวางเป็นแบบอย่างเกี่ยว
อย่างไรก็ไม่ได้ เพราะไม่เหมือนกันทุกปี . . .²

ด้วยเหตุที่ทรงรับสนองพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่าง
ใกล้ชิด จึงทรงมีประสบการณ์ในกิจการพระสงฆ์มากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชสมบัติ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมสังฆการีธรรมการอีกสมัยหนึ่ง ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าว ทรงปฏิบัติ
หน้าที่ด้วยความเข้มแข็ง ดังจะเห็นได้จากงานฉลองพระนครและฉลองวัดพระแก้วเมื่อ
พ.ศ. 2425 พระองค์ทรงเป็นแม่กองในการซ่อมแซมเรือกระบวนใหญ่น้อย เรือพระที่นั่ง
เรือศรีรูปสลักต่าง ๆ เครื่องกระบวนแห่มากมาย ได้แก่ ชงมังกร ชงสามชาย ชงนาค
ชงกระบี่ ฯลฯ³ อีกทั้งการเลี้ยงพระในการสมโภช ตลอดจนการซ่อมแซมวัดพระแก้ว
มรกต⁴ และการเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ให้ช่วยเหลืองาน รวมทั้งการจัดรูปขบวน
พยุหยาตราล้วนแต่เป็นพระภารกิจทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จาก พระหัตถเลขาบางตอนที่พระองค์
ทรงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า "อนึ่งกระบวนพยุหยาตรานั้น จะโปรดเกล้าฯ

¹ข้าพเจ้า หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

²ณัฐฤทธิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบวรราชนายก
ภาคต้น, หน้า 62.

³หจข. ร.5 รด.2/1, โปรดไปศ โปรดกรม ประกาศในการเฉลิมพระนคร
แลฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

⁴หจข. ร.5 รด.2/1, พระหัตถเลขาพระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จเจ้าฟ้า
มหามาลา กรมพระยาบวรราชนายก ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ร.ที่ 66 วัน 2 ๑ 5 ๑ คำ ปีมะเมีย ยังเป็นตรีศก 14 (พ.ศ. 2425)

ให้เป็นกระบวน 6 สายอย่างเสด็จพระราชทานพระกรู้นบก หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้เป็นกระบวน 12 สาย อย่างเลียบพระนคร"¹

จะเห็นได้ว่า งานฉลองพระนครและวัดพระแก้วดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถทั้งในค่านิยมที่สงฆ์ โบราณราชประเพณี ตลอดจนสถาปัตยกรรมการก่อสร้างต่าง ๆ ทรงควบคุมด้วยพระองค์เองแทบทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชหัตถเลขา มาขอคำปรึกษาในกิจการทางศาสนาเสมอ ดังในกรณีที่ทรงโปรดให้หล่อรูปอย่างพระสัมพุทธพรรณี ก็ทรงมีรับสั่งให้ช่วยคัดลอกและให้ทรงช่วยเป็นธุระจัดการให้ทันตามกำหนดที่ทรงต้องการ² อนึ่ง การเลื่อนบรรดาศักดิ์พระของวัดมาตุยาราม ทรงรับสั่งถามว่า "ผู้ที่จะมาเป็นพระครู คงจะต้องมีความรู้ฤทธาความค้อย่างไรบ้าง"³ นอกจากนี้เมื่อเสด็จพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงมีพระราชดำรัสให้พระองค์เป็นผู้ควบคุมการปฏิสังขรณ์ดังกล่าว⁴

อีกประการหนึ่ง พระองค์ยังทรงสวดสารภาพ⁵ ใต้อย่างไพเราะ และยังทรงใ้รับมอบหมายให้เป็นผู้สวดการอ่านสารภาพของพระสงฆ์อีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในกิจการพระสงฆ์อย่างแท้จริง ประกอบกับทรงดำรงตำแหน่งกรมวังมาก่อน จึงทรงรอบรู้ในราชประเพณี ตลอดจนการสถาปัตยกรรมช่างทาง

¹ หจข. ร.5 ร., 2/1, เรื่องเดียวกัน.

² พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 จึง สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ อ้างถึงใน อนุรัฐ สุกวิสังคราม, เล่ม 2 หน้า 76.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

⁵ สวดสารภาพ หมายถึงการสวดบทสวดมนต์ต่าง ๆ เป็นภาษาบาลีท่องสวดให้ถูกต้องตามจังหวะมีทั้งเสียงหนักเสียงเบาให้สอดคล้องกันและให้ถูกต้องตามอักขระในภาษาบาลีด้วย

วิศวะโยธาซึ่ง เป็นหน้าที่ของพระองค์

จากความสัมพันธ์ เป็นการส่วนพระองค์กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และจากการที่ทรงมีพระปรีชาสามารถดังที่กล่าวมาแล้ว มีส่วนผลักดันให้พระองค์ทรงก้าวไปสู่ตำแหน่งทางการ เมืองที่สำคัญ ๆ ยิ่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในกรณีที่ประชุมเสนาบดีถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุประชนานาด โดยมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการ ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้แถลงในที่ประชุมว่า

ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ท่านไม่สนใจขอให้เจ้าฟ้ากรมขุนบารามปรบังษ์ ช่วยในสวนการพระราชนิเวศนควยอีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมติเห็นควย . . . ในที่สุดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กล่าวในที่ประชุมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบารามปรบังษ์ ทรงพระสติปัญญาอรุณการแผนดิน ควยไค้เคยทำราชการแผนดินในตำแหน่งกรมวังนานถึง 2 แผนดิน ขอให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมขุนบารามปรบังษ์สำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถานราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ในส่วนพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินที่ควยในที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน¹

จากการที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สนับสนุนให้พระองค์ขึ้นมาคำรงตำแหน่งดังกล่าวนั้น นอกจากความเหมาะสมที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมแล้วก็อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระนิสัย สุขุม อคทน แต่ก็กระตือรือร้น เพราะทรงสนใจในการศึกษาศาสตรใหม่ ๆ อยู่เสมอ ซึ่งพระอัยยาศัยดังกล่าวนั้นไม่เป็นอันตรายสำหรับใคร อีกทั้งยังทรงเข้ากับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ดี และคงจะไม่เกิดความขัดแย้งกันอย่างแน่นอน ประกอบกับทรงเป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อาจารย์ ชยัน พลางชีวะ (10 มิถุนายน, 2507), หน้า 23.

พระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่อันเป็นที่เคารพนับถือของรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาสุริยวงษ์และข้าราชการทั่วไปด้วย ในค่านพระปรีชาสามารถคงได้กล่าวมาแล้ว

จากปัจจัยดังกล่าวนี้เองที่พระองค์ก้าวขึ้นมาสู่ความรุ่งเรืองในวงราชการมากขึ้น ซึ่งขณะนั้นทรงมีพระชนมายุเพียง 49 พรรษา แต่ก็ทรงได้รับมอบหมายให้กำกับกรมต่าง ๆ ถึง 3 กรม คือ ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฝ่ายพระราชสำนัก ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2416¹ ตำแหน่งอธิบดีในกรมพระคลังมหาสมบัติและพระคลังต่าง ๆ² ตำแหน่งกรมคชบาล ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2429 หลังจากที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งดังกล่าวได้ไม่นาน ในปี พ.ศ. 2417 ทรงได้รับการเลื่อนกรมเป็น สมเด็จเจ้าฟ้ามหาศาลากรมพระยาราชนครินทร์ ทั้งนี้เพราะ

ทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ในพระบรมราชตระกูลนี้ประกอบด้วยพระสุคิมีปัญญา วิริยอุตสาหะในราชกิจใหญ่น้อยใคร่ครวญพระเกษพระคุณในราชการมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนรัชกาลปัจจุบันนี้ และมีพระทัยจงรักภักดีสนิทศรัทธา เป็นที่ไว้วางพระราชอัชฌาศัยได้ทรงจัดการนั้น ๆ ให้สำเร็จได้โดยพระราชประสงค์แลทรงรอบรู้ในอคมวิชาคหกรรมศาสตร์ โหราศาสตร์และปฏิภาณในการแต่งกายพยกลอน คำโคลง คำฉันท์ และแบบบรรพทสำหรับราชกิจศุภการต่าง ๆ ในพระนครแลหัวเมืองทั่วไปมีพระอัชฌาศรัยชื่อทรงดำรงในยุคธรรมสมัยสุจริต³

จากเหตุผลดังกล่าว ย่อมเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า พระอิสริยยศและฐานะทางตำแหน่งราชการของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาศาลากรมพระยาราชนครินทร์ได้ก้าวหน้า

¹พระองค์ดำรงตำแหน่งนี้ช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพราะในปี พ.ศ. 2416 รัชกาลที่ 5 ทรงปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ พระองค์จึงพ้นจากหน้าที่ดังกล่าว

²พระคลังต่าง ๆ หมายถึง การคลังที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักฝ่ายในเช่นพระคลังพิเศษ

³จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศ์านุวงศ์, หน้า 223.

ไปอย่างมั่นคง ประกอบกับพระองค์เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระทัยมาก อีกทั้งทรงเชื่อมั่นในพระปรีชาสามารถของพระองค์ และพอพระทัยในผลงานที่พระองค์ทรงปฏิบัติไปแล้ว

ต่อมาในปี พ.ศ. 2421 จึงทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีฝ่ายสมุหนายกเมื่อทรงมีพระชนมายุได้ 59 พรรษา อันเป็นตำแหน่งสุดท้ายในพระชนม์ชีพของพระองค์ จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงก้าวไปสู่ตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองในพระชนม์ชีพได้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีเห็นพร้อมกันว่า พระองค์ท่านมีวิริยะปรีชาและอริยาสัยชื่อกอง อีกทั้งทรงเป็นอาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏอยู่ในคำประกาศแต่งตั้งให้พระองค์ดำรงตำแหน่งสมุหนายกฝ่ายมหาดไทยว่า "เป็นความไว้วางใจของหม่อมฉัน¹ โดยไม่มีความรังเกียจอันใดเลย และได้เคยทรงรับราชการในตำแหน่งใหญ่มาก จึงเห็นสมควรจะมอบราชการในกรมมหาดไทยให้"²

ตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายมหาดไทยในระยะนี้ยังมีฐานะเป็น "อัครมหาเสนาบดี" อยู่อย่างเดิม ยังมิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดในระยะนี้

จากตำแหน่งทางการเมืองที่พระองค์ได้รับย่อมมีความสำคัญต่อการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะในคอนค้นรัชสมัยนี้ได้เกิดความยุ่งยากทางการเมืองอันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการในขณะนั้น ประกอบกับ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้สนับสนุนให้กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญขึ้นเป็นวังหน้า ยิ่งสร้างความไม่พอพระราชหฤทัยให้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้นและทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นชนรุ่นใหม่ที่กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นชน

¹หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

²หจช. ร.5 กต. ปีที่ 45 เล่ม 36, หน้า 46.

รุนแรง ความขัดแย้งดังกล่าวมีมากขึ้น จนกลายเป็นวิกฤตการณ์วังหน้า ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้อาวุโสและทรงเป็นที่เคารพยกย่องของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ ตลอดจนข้าราชการทั่วไป ประกอบกับพระอัยยาศัยเป็นที่สนิทศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ด้วย อีกทั้งมีน้ำพระทัยเยือกเย็น หนักแน่น สุขุม ดังนั้นพระองค์จึงทรงอยู่ในฐานะผู้เชื่อมความสัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่ายให้ดีขึ้น อันจะมีผลให้งานราชการบ้านเมืองและราชสำนักดำเนินไปด้วยดี จากพระปรีชาสามารถดังกล่าวนี้เองที่มีส่วนช่วยให้การปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำเนินไปโดยเรียบร้อย

บั้นปลายพระชนม์ชีพ

หลังจากที่พระองค์ทรงรับราชการในตำแหน่งดังกล่าวได้ไม่นาน ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา สมเด็จพระยาบำราบปรปักษ์ เมื่อ พ.ศ. 2428 พระองค์ทรงรับราชการต่อมาอีก 1 ปี ทรงประชวรพระโรคชรา และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2429 รวมศิริพระชันษาได้ 67 พรรษา ทรงเป็นต้นสกุล มาลากุล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอาลัย และเสียดพระราชนัดดาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการเสียดพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ในราชสกุลจักรี ซึ่งเป็นผู้ชำนาญในขนบธรรมเนียม ประเพณีพระราชกิจน้อยใหญ่ทั้งปวง อีกทั้งยังทรงรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตลอดมา ดังปรากฏอยู่ในพระราชปรารภตอนหนึ่งว่า "ถ้ามีเหตุการณ์สมเด็จเจ้า เป็นอย่างไรลงแล ข้าเองก็เหมือนแขนขาตามอกเป็นสิ้นตัว"¹

¹ ธีระวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์,

ในเรื่องพระราชพิธีพระศพครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการเพื่อจะได้ส่งน้ำพระศพตามราชประเพณีโปรดเกล้าฯ ให้ลคชเรือรบต่าง ๆ เพื่อแสดงความเศร้าโศก และพระราชทานพระโกศทองใหญ่ เพื่อเป็นเกียรติยศ เป็นที่น่าสังเกตุว่า รัชกาลที่ 5 โปรดให้ลคชเรือรบและพระราชทานพระโกศทองใหญ่ นับว่าเป็นการยกย่องพระเกียรติยศมากที่สุดทีเดียว เพราะพระโกศทองใหญ่นั้น จะใช้กับเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าที่สูงศักดิ์ และมีความสำคัญต่อพระมหากษัตริย์เท่านั้น ปรากฏว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้านายที่เคยได้รับพระราชทานพระโกศทองใหญ่ได้แก่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งเป็นวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1 เพียงพระองค์เดียว นับว่าพระองค์ทรงได้รับการยกย่องเสมอเหมือนเป็นผู้ใหญ่เป็นหัวหน้าในราชสกุลจักรี นอกจากนี้รัชกาลที่ 5 ยังโปรดให้ตกแต่งพระเมรุ ณ หองสนามหลวง¹ ให้งดงามสง่ามาแต่ยิ่งกว่าเมื่อครั้งพระศพกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอีกด้วย² จากหลักฐานดังกล่าว ย่อมเป็นสิ่งที่พิสูจน์ให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระญาติผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งที่มีความสำคัญต่อรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่านั้น รัชกาลที่ 5 ยังทรงพระราชนิพนธ์โคลงเฉลิมพระเกียรติ พร้อมทั้งทรงชักชวนให้บรรดาผู้เคารพนับถือรักใคร่ในพระองค์ได้ร่วมกันแต่งด้วย เพื่อนำไปประดับบนพระเมรุครั้งกล่าว ซึ่งงานพระเมรุครั้งนี้ โปรดเกล้าฯ ให้จัดอย่างสมพระเกียรติ เพื่อแสดงถึงความรักและความอาลัยในพระปรีชาสามารถและความดีของพระองค์ โดยเฉพาะการเป็นกำลังพระทัยที่ปรึกษาที่ทรงไว้วางพระทัย และจงรักภักดีต่อพระองค์เสมอมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญ และถึงวัยที่ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เอง และเกิดความอบอุ่นใจแก่พระองค์เป็นอันมาก

จะเห็นได้ว่า ความสำเร็จในชีวิตราชการของพระองค์นั้นขึ้นอยู่กับ "ความซื่อสัตย์" ที่พระองค์ทรงยึดเป็นหลัก ในการประกอบพระภารกิจอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้

¹ประวัติวัดบรมวงศ์อิศรวราราม, หน้า 6 - 21.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์, ภาคที่ 23, หน้า 76.

พระองค์ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ดังจะเห็นได้จากคำประกาศการแต่งตั้งและการเลื่อนกรมทุกครั้ง จะทรงได้รับการยกย่องในความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีเสมอ ประกอบกับทรงมีวิชาภูมิปัญญาชั้นสูงศักดิ์และทรงสนพระทัยใฝ่หาความรู้ด้วยพระองค์เองอยู่ตลอดเวลา จึงทรงรอบรู้ในวิทยาการเกือบทุกด้าน ซึ่งความรู้ที่พระองค์ทรงศึกษาเล่าเรียนมาทั้งหมดนี้ ทรงสามารถที่จะนำมาประยุกต์เข้ากับงานด้านต่าง ๆ ของพระองค์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังทรงมีพระอัจฉริยภาพเป็นที่สนิหิตชอบไว้นับเนื่องเชื้อพระทัยของพระมหากษัตริย์อีกด้วย ปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่ามีส่วนช่วยให้พระองค์ก้าวขึ้นมาสู่ตำแหน่งในทางการเมืองที่สำคัญขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งทรงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมุหนายกว่าราชการกรมมหาดไทย อันเป็นตำแหน่งสุดท้ายในพระชนม์ชีพ¹

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹รายการตำแหน่งหน้าที่ราชการของพระองค์ ใหญ่ ภาคผนวก ก.